

Katharina Tyran

Universität Wien

katharina.tyran@univie.ac.at

Jugoslavija i manjinsko pitanje: razmatranja na primjeru gradišćanskih Hrvata i koruških Slovenaca

Sažetak: U svojem izlaganju želim skrenuti pogled na percepciju i prisutnost Jugoslavije kod dvije južnoslavenske manjine u Austriji – gradišćanskih Hrvata i koruških Slovenaca. Obje su od najkasnije 1955. pravno povezane s Jugoslavijom – kada je ona nastupala kao zaštitna sila za ove dvije manjine; za obadvije se Jugoslavija iz više razloga zanimala i zalagala – no zamjećivanje te države i za nju vezanih političkih koncepcija, misli i uvjerenja jasno divergiraju, sve do danas i do mlade generacije gradišćanskih Hrvata i koruških Slovenaca, koje se potpuno drugačije nadovezuju ili ne nadovezuju na ideju Jugoslavije.

Ključne riječi: gradišćanski Hrvati, koruški Slovenci, manjinska prava, Jugoslavija, identitet

U najboljoj bečkoj tradiciji veselja i zabave u mračnim zimskim mjesecima i Hrvatsko gradišćansko kulturno društvo u Beču (sada pod krovom Hrvatskog centra) priređuje već tradicionalni Hrvatski bal. Ova plesna manifestacija gradišćanskih Hrvata se ove 2018. godine sada ponavlja po 71. put bez prekida, *en suite*, kako organizatori vole naglasiti. 71. Hrvatski bal u siječnju 2018. su organizatori stavili pod posebno geslo: «Mi se 'mamo radi! – Koruški Slovenci u goste Hrvatom u Beču» i organiziraju ga zajedno sa zastupnicima ove u puno pogleda «prijateljske» manjine. Kada je balski tim u novembru 2017., isto već tradicionalno, u prostorijama Hrvatskog centra u bečkoj Schwindgasse predstavio program idućeg bala, prema geslu manifestacije ne samo kulinarski dio prezentacije bio je «specijalitet koruških Slovencev», nego je i glazbeni popratni program oblikovan od zbora «Kluba slovenskih študentk in študentov na Dunaju» (KSŠŠD). Izbor predstavljenih pjesama se može tumačiti kao odraz društveno-političke orijentacije ovog studentskog kluba, koji se u tom pogledu sigurno svrstava daleko na lijevoj osovini mogućeg spektra. No kada su zapjevali borbenu partizansku «Bilečanku» već se kod prve

strofe moglo osjetiti lagani nemir kod nekih iz prisutne hrvatske publike: «*Sredi pušk in bajonetov, sredi mrkih straž, se pomika naša četa, v hercegovski kras*».

Ono što je ovdje izazvalo nemir u hrvatskoj publici – prije svega i kod prisutne «hrvaćanske» publike – sastavni je dio slovenske identifikacije u Koruškoj: partizanstvo, antifašizam, teška sudbina za vrijeme Drugog svjetskog rata. Upravo u ovom okviru koruško-slovenske zajednice u drugoj polovici 20. stoljeća nije bilo problematično spomenuti i nadovezati se na neku veću, južno- pa i jugoslavensku zajednicu. «Jugoslavija» nije bila toliko sporna, problematična ili neprijateljska, postojala je vezna točka u jako sličnom povijesnom poimanju.

To se prije svega do dandanas pokazuje i kod mlade generacije, kod njenih društava i umjetničkih grupa – koncepcija komunizma i antifašizma te identifikacija s partizanskim pokretom dosta je jako prisutna, što se vidi po tematskom težištu i radu, po organiziranim priredbama i nastupu tih zajednica. Isto tako mnogi mladi koruški Slovenci nemaju problem igrati se s identifikacijom kao «*Jugo*» ili «*Ex-Yu*» i koristiti tu oznaku na razne načine. Takvu pojavu kod gradišćanskih Hrvata je gotovo nemoguće naći na široj bazi mimo nekih rijetkih pojedinaca.

Dok sam se u okviru svoje disertacije bavila gradišćanskim Hrvatima i njihovim raznim koncepcijama identifikacije pa i jezičnom politikom, Jugoslavija mi je zapravo uvijek bila jako sporedna, ako ne čak i nepostojeća jedinica. U vladajućim narativima u povijesnim, jezikoslovnim pa i književno-povijesnim razmatranjima i radovima o Gradišćanskim Hrvatima Jugoslavija kao da i ne igra ulogu i rijetko se kada pojavljivala i pojavljuje. To me dovelo do pitanja gdje bismo mogli tražiti tragove i razloge za ovu jako divergirajuću prisutnost i percepciju Jugoslavije kod dvije južnoslavenske manjine u Austriji, koje su *de jure* istovjetne, zaštićene istim pravima i istim regulativama, koje su obje na pritisak Jugoslavije dobivale ova zapisana prava, i koje pogotovo na manjinsko-političkom tlo već od druge polovice 20. stoljeća redovno, u nekim fazama i na nekim područjima i intenzivno surađuju. Objašnjenje se krije u različitim povijesnim okolnostima i odgovarajućim te na njih nadovezujućim diskursima.

Možemo ili čak moramo posegnuti dosta daleko unatrag u povijesti, kako bismo našli prve naznake različitih koncepcija Slovenaca i Hrvata na području današnje Austrije. Već u burnoj revolucionarnoj godini 1848., kada se po cijeloj Habsburškoj Monarhiji javljaju nacionalna gibanja prije svega i kod slavenskih naroda ove multietničke države, javlja se i unutar slovenskih elita u Koruškoj južnoslavenska orijentacija. Kapelan Matija Majar se tada kao prvi oglasio o tom etničko-nacionalnom postanku i javno zatražio jačanje i konsolidaciju Slovenaca kao nacije pa u daljnjem toku onda spajanje sa «uvijek monarhiji vjernom subraćom u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji» (Moritsch 2000: 14). Sve više jačajućem slovenskom gibanju se odmah suprotstavljala i njemačka nacionalna ideologija koja će od druge polovice 19. stoljeća nadalje dominirati diskursima u današnjoj Koruškoj (usp. Moritsch 2000: 17ff). Ova «etnička» opreka slovensko- i njemačko-govorećeg stanovništva u toj pokrajini se konačno učvršćivala prilikom raspada Austro-Ugarske Monarhije, kada se veliki dio slovenskog nacionalnog gibanja orijentirao u jugoslavenskom pravcu i kada je došlo do teritorijalnih zahtjeva glede štajerske i koruške pokrajine bazirajući na slovensko-govorećem stanovništvu. Prilikom referenduma 10. listopada 1920. stanovništvo se ipak u većoj mjeri izjasnilo za priključenje Austriji (usp. Reiterer 1996: 158).

Pri tome će ovaj referendum postati *lieu de mémoire* u Koruškoj, doduše s različitim povijesnim interpretacijama: za njemačko-govoreće stanovništvo je 10. listopada postao dan kada su «obranili pokrajinu raskidajuće Slavene», dakle Slovence (Moritsch 1996: 60). Do nedavna su skoro pa sva pitanja vezana uz manjinska prava, prije svega i dvojezičnosti, stajala u diskurzivnom kontekstu s graničnim sporovima poslije 1918. godine i mogućim jugoslavenskim zahtjevima za ovim područjem, što će prvenstveno biti važno nakon završetka Drugog svjetskog rata, kako ćemo vidjeti. Veliki dio koruško-slovenske elite s druge strane potrudio se naglasiti kako bez slovenskih glasova ne bi došlo do «austrijskog» rješenja ovog referenduma, u očekivanju dokazivanja da su i Slovenci u Koruškoj «dobri i odani» austrijski državljani. U istraživanju motivacija za glasovanje za ili protiv priključenja Austriji pokazalo se da nije toliko «nacionalna svijest» bila odlučujući faktor – jer po tom kriteriju su tadašnje elite, ponajprije svećenici, zastupali priključenje Kraljevini SHS – koliko ekonomska prosuđivanja prije svega seljačkog stanovništva (usp. Moritsch 1996 : 66f).

U ovom kontekstu važno je također spomenuti da se Slovenci u Koruškoj najkasnije od početka 20. stoljeća intenzivno suočavaju sa činjenicom da ih se želi jezično, etnički i kulturno odcijepiti od ostalih Slovenaca, od kojih ih sada dijeli državna granica – kako bi se spriječilo daljnje jačanje slovenskog nacionalnog gibanja u južno-/jugoslavenskoj orijentaciji. Tako se u Koruškoj sa strane njemačkih nacionalnih strujanja pokušava implementirati takozvanu *Windischen*-teoriju, koja zastupa mišljenje da koruški Slovenci zapravo pripadaju njemačkom kulturnom krugu, a samo govore nekim slovenskim dijalektom (usp. Moritsch 2000: 23ff). Ova teorija, koju bi se moglo nazvati «pomoćnom nacionalnom ideologijom» (Moritsch 1995) ili čak ironično «trećom nacionalnošću», u Koruškoj je Slovence u ovoj pokrajini podijelila na one koji su tim više naglašavali svoju slovensku nacionalnu svijest i na druge koji su bili politički «neopasni» i spremni za kulturnu adaptaciju.

Pri tome se još prije sudbonosnih godina 1938. – 1945. jasno ukazala i usidrila temeljna prijelomna linija za dihotomiju podjele u Koruškoj: Nijemci protiv Slovenaca, Slovenci protiv Nijemaca, što će kulminirati za vrijeme Drugog svjetskog rata, skraćeno i plakatno: dok su Nijemci postali nacisti, Slovenci su bili partizani. Mnogi su se priključili svejugoslavenskom otporu i borili se u *Osvobodilnoj fronti*, koja se od ljeta 1942. organizirala i na koruškom teritoriju i borila protiv nacizma (usp. Sima 1995: 121ff).

Ovakve podjele duž etničkih i jezičnih kriterija koji korespondiraju političkim uvjerenjima kod gradišćanskih Hrvata nije bilo. Gore opisano nacionalno gibanje i sveslovensku pa dalje južnoslavensku orijentaciju, kako ju možemo naći među Slovencima Koruške dakle već od 1848. godine, kod gradišćanskih Hrvata nije postojalo (Reiterer 1996: 168). Štoviše, kada su zagovornici hrvatskog narodnog preporoda došli u tada zapadno-mađarske krajeve i nadali se podršci i potpori svoje «hrvatske braće», nisu bili baš najbolje primljeni. Očit slučaj je etnolog, filolog i književnik Fran Kurelac, koji je zbog svojeg širećeg zalaganja za hrvatsku «narodnu bitku» među hrvatskim stanovnicima zapadno-mađarskog kraja završio u Óvárskom zatvoru, kamo su ga poslala upravo njegova tobožnja «braća». Njegove političke ideje bile su za njih neprijateljske – jer su ovdašnji Hrvati politički bili jasno promađarski orijentirani (usp. Kurelac 1871).

A i nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije se vidi da kod Hrvata u novostvorenoj pokrajini *Burgenland* ili *Gradišće* kontroverze nisu u tolikoj mjeri vođene po jezičnim, kulturnim i nacionalnim kriterijima, kako je to bio slučaj u Koruškoj. Štoviše, na istočnoj granici novostvorene Austrije konfrontirani su drugim problemima: za Hrvate u Gradišću – koje je do tada bilo dio ugarske polovice K-i-K monarhije – ključna je kontroverza žele li ostati dio novostvorene mađarske države ili Austrije, odnosno da su sada zapravo podijeljeni na ove dvije države i da se moraju snalaziti u novom okruženju lojalnosti. Dok je slovensko duhovništvo u Koruškoj u najvećoj mjeri imalo nacionalnu orijentaciju (bazirajući se na jezičnoj, etničkoj pripadnosti) pa onda dalje i južnoslavenski smjer (Moritsch 1996: 67), hrvatski kler Gradišća – koji je i u ovom slučaju bio važna elita i bitan akter u usmjerivanju i izražavanju grupne identifikacije – imao je pretežno mađarsku orijentaciju. Lojalnosti ovdje nisu toliko bazirale na u 19. stoljeću probijajućoj spojnici jednog jezika s jednom kulturom i jednom nacijom. Iako su govorili hrvatskim jezikom i gajili svoju ruralnu hrvatsku kulturu, politička identifikacija s Mađarskom bila je moguća. Duhovništvu je pri tome prije svega i stalo do dosta jake crkvene pa s time povezane i školske autonomije u «ugarskoj domovini», što je omogućilo gajenje lokalnog hrvatskog jezika.

U Gradišću se hrvatsko stanovništvo isto tako kao i ostali u ovoj novostvorenoj austrijskoj pokrajini jače definiralo i podijelilo na velike političke struje – socijaldemokratski pokret ili kršćansko-katolička orijentacija. Gore spomenuti kler je skupa s pretežno seljačkim stanovništvom naravno držao do posljednje spomenutog, dok je sve jače probijajući radnički stalež sjevernog i južnog Gradišća našao svoje zastupništvo u socijaldemokratskom pokretu. Dok su dakle za vrijeme Drugog svjetskog rata mnogi koruški Slovenci bili ugroženi zbog svoje pripadnosti ovoj manjini, bili prognani i internirani u logore zbog političke borbe protiv nacizma, gradišćanski Hrvati nisu ni blizu doživjeli takvo proganjanje bazirano na njihovoj etničkoj pripadnosti. U Gradišću, koje je zapravo 1938. prestalo postojati kao zasebna pokrajina i bilo podijeljeno u *Gau Niederdonau* i *Gau Steiermark*, nacističko etničko čišćenje pogodilo je ponajprije židovsku i romsku zajednicu. Za Hrvate ove pokrajine bilo je međutim uskraćivanja po pitanju dvojezičnog školstva, hrvatski jezik nije imao najbolji imidž, kako bismo danas rekli, pa i manjinski tjednik *Hrvatske novine* morao je 1942. prestati izlaziti (usp. Schlag 1986: 208; Berlaković 2011: 62). Pojedinci, kao na primjer svećenik Matijaš (Mate)

Semeliker, bili su deportirani u koncentracijski logor. No nije tajna da su gradišćanski Hrvati obazrivo prošli kroz ratne godine, u hrvatskim su se selima organizirala društva poput HJ-a (*Hitler-Jugend*, Hitlerova mladež) i BDM-a (*Bund deutscher Mädel*, Liga njemačkih djevojaka), a kao i veliki dio ostalog austrijskog stanovništva borili su se u *Wehrmacht*-u, neki su čak došli do viših funkcija unutar nacističkog aparata (detaljnije o vremenu nacionalsocijalizma u Gradišću vidi npr. Schreiner 1983: 53-56; Schlag 1995: 187ff; Schinkovits 1995). A isto kao i za veliki dio austrijske javnosti ovaj se dio vlastite «povijesti» brzo nakon 1945. probalo zatajiti ili čak i zaboraviti, tako da u povijesnim pregledima vezani za gradišćanske Hrvate jako malo nalazimo o vremenu Drugog svjetskog rata ili se pak malo i prema narativnoj dužnosti naglašava kako su i Hrvati Gradišća bili u teškoj situaciji (vidi egzemplarno na primjer gore citiranog Schreiner 1983, koji u svojem povijesnom pregledu «sudbine» gradišćanskih Hrvata tijekom 450 godina na skoro 250 stranica ovom periodu pridaje pažnju na nepunih 4 stranica, ili pak Schlag 1995). Za Slovence u Koruškoj međutim ove su godine presudne: «njemačko nasilje» i «oslobodilačka borba» ušle su u zajedničko kulturno pamćenje koruško-slovenske zajednice i ostat će sastavni dio njihove manjinske identifikacije, isto tako kao i partizanska borba protiv tog nasilja, što pokazuje važnost koja je ovim temama pridodana u skoro pa svakoj studiji, knjizi, u skoro pa svakom pregledu ili članku o povijesti koruških Slovenaca, kako je pokazala i anegdota na samom početku ovog teksta. Niz su se godina u 20. stoljeću koruški Slovenci suočavali s predbacivanjem nelojalnosti: partizanska će borba za koruške Slovence nakon 1945. redovno donositi pitanje lojalnosti prema Austriji – koje se prema gradišćanskim Hrvatima zapravo nikada nije postavilo u toj mjeri. Kako je Karel Smolle, bivši poslanik u Austrijskom narodnom vijeću, jednom prilikom malo u šali, malo u istini izjavio, od koruških Slovenaca dnevno se očekuje barem dva puta izraz lojalnosti prema Austriji, kako bi bili akceptirani kao pravi državljani bez iredentističkih aspiracija (Smolle 2000: 213).

Nakon Drugog svjetskog rata i graničnih sporova i pregovora koji su uslijedili, koruški Slovenci i gradišćanski Hrvati bili su od interesa za novostvorenu Jugoslaviju, iako su Slovenci i koruški teritoriji sigurno bili od znatno veće važnosti za Tita, jer je to područje direktno graničilo s Jugoslavijom. Slovenska participacija u antifašističkoj borbi i povezanost s Titovim partizanima su bez sumnje isto tako potkrijepile jugoslavenske teritorijalne zahtjeve nakon 1945., koji su obuhvaćali kako već i od 1919. dijelove

Koruške pa i Štajerske glede ovdje udomaćenog slovenskog stanovništva. Za Gradišće teritorijalni zahtjevi nisu dolazili u obzir, no postojala je kratko od strane Tita ideja preseljavanja ovdašnjih Hrvata u «domovinu» Jugoslaviju (Tichy 1996: 168f), što je bilo brzo odbijeno i od dotičnoga stanovništva, kako nije postojala ni najmanja svijest ili osjećaj pripadnosti s obzirom na to pitanje (usp. Suppan 2005: 437f; Matscher 2005: 786 ff; Stourzh 2005: 63ff).

No, teritorijalne diskusije imale su važnu posljedicu za dvije spomenute manjine, naime, Austrija je morala u svojem državnom ugovoru usidriti prvenstveno od Jugoslavije zatražena i formulirana manjinska prava za Slovence u Koruškoj i Štajerskoj te za Hrvate u Gradišću. U jednom zborniku iz 1977. godine, u kojem se s jugoslavenske strane «analizira odredbe (...) i pokazuje u čemu se one ne ostvaruju» (Osolnik 1977: 8), jasno se ističe upravo «otpor protiv nacističkog nasilja i (...) jak antifašistički pokret u Koruškoj, oslonjen na borbu naroda Jugoslavije protiv zajedničkog neprijatelja» kao i činjenicu da je priznanje austrijskih granica bilo ovisno o manjinskim pravima za Slovence i Hrvate (Osolnik 1977: 13f). Ova manjinska prava, uključujući ona na vlastita društva, novinstvo, dvojezično školstvo i topografiju i slično, zapisana su u među austrijskim manjinama do dandanas često prizivanim Člankom 7 u Državnom ugovoru iz 1955. godine, za koji je Jugoslavija nastupala kao potpisna a nakon toga zaštitna sila. Jugoslavenski zahtjevi bili su već formulirani i izjavljeni u jednom memorandumu prilikom sjednica u siječnju 1947. u Londonu, u travnju 1948. je slijedio memorandum s već spomenutim teritorijalnim zahtjevima glede dijela Koruške i Štajerske, no kako je došlo do prekida prijateljskih veza između Sovjetskog saveza i Jugoslavije odnosno Tita i Staljina, nedostajala je sovjetska potpora tom pitanju. Tako je ubrzo došlo do suglasnosti u pogledu na manjinska prava u Državnom ugovoru, i tekst sporazuma je već u kolovozu 1949. bio izrađen, no sami Državni ugovor potpisan je tek 1955. godine (usp. Tichy 1996: 168ff).

U narednim desetljećima je dolazilo do stalnih diskusija, bitaka i borbi o ovim zapisanim pravima i njihovoj provedbi, za što se pogotovo u početnom periodu nakon potpisivanja jako zalagala Jugoslavija. Pri državnim posjetima austrijskih predstavnika u Jugoslaviji i jugoslavenskih predstavnika u Austriji tematiziralo se ispunjenje manjinskih prava, takve posjete sljedeći komuniqueji svaki put su naglasili i istaknuli važnost provedbe Članka 7 s

jedne te austrijsku pripravnost za to s druge strane, u smislu održavanja dobrih odnosa s Jugoslavijom (Nećak 1977: 22ff).

U Koruškoj će međutim sve daljnje rasprave oko ovih prava, oko dvojezičnosti, seoskih tablica na slovenskom i tako dalje kulminirati u – ponekad i fizičkim – napadima i svađama između slovenskog i njemačkog stanovništva. Poznati slučaj je na primjer kulminacija nakon raznih ispada početkom 1970-ih godina pod nazivom «*Napad na krajevne table*» ili «*Ortstafelsturm*», kada je u jeseni 1972. došlo do rušenja i uništenja tek postavljenih dvojezičnih seoskih tablica u Koruškoj. Ovaj incident je barem na čas zamračio austrijsko-jugoslavenske odnose i uzrokovao protestnu notu iz Jugoslavije zbog čina rušenja kroz «nacionalističke i od njih nahuškane grupe», pri čemu su državni organi poput policije umjesto «da zaštiti državnu imovinu sedela skrštenih ruku» (Nećak 1977: 31). I u narednim godinama su slijedile note i reakcije vezane za – u Članku 7 zapisana – neispunjena manjinska prava, bilateralni odnosi su se s vremena na vrijeme upravo i zbog ovog pitanja zaoštrili, pa i 1976. godine oglašeni zakon o narodnim ili narodnosnim grupama nije bio zadovoljavajući za smirenje napetosti s obzirom na ovo pitanje. Tako da je Edvard Kardelj još 1977. zaključio u intervjuu austrijskom časopisu *Profil* da «položaj slovenačke i hrvatske manjine u Austriji predstavlja osnovni problem u bilateralnim odnosima između naših dvaju zemalja» (citirano prema Nećak 1977: 36).

No, zanimljivo je kako se u ovom kontekstu manjinskih prava i njihovom ispunjenju u historiografiji gradišćanskih Hrvata jugoslavenska uloga – ako uopće – samo periferno spomene. Već spomenuti povijesni pregled Schreiner (1983), koji je izašao povodom 450. obljetnice doseljavanja gradišćanskih Hrvata, naravno spomene Državni ugovor i podsjeća kako ova prava nisu ni blizu primijenjena i ispunjena, no o samom postanku ili jugoslavenskom zalaganju nećemo naći ni traga u tekstu (Schreiner 1983: 60-64). Godine 1986. izašao je opširni zbornik o povijesti gradišćanskih Hrvata na njemačkom jeziku, koji sadrži i jedan prilog o pravu narodnih grupa, njihovoj zaštiti i državnom ugovoru iz 1955. (Müller 1986: 345-353). Autoru uspijeva potpuno izbjegavati imenovanje Jugoslavije ili bilo kojih jugoslavenskih aktera uključeni u postanak članka 7, o kojem se samo spomene slično kao u već spomenutom prilogu iz 1984., da su velesile – bez njihovog imenovanja – i Austrija diskutirale o sadržaju i da su pregovori bili dosta mukotrpnji (Müller 1986: 348). I daljnji sporovi oko implementacije zapisanih prava i jugoslavensko urgiranje u ovom

pitanju nisu spomenuti. Hrvatski pandan ovog zbornika, koji je izašao 1995. (Kampuš 1995), ovaj članak uopće više ne sadrži.

Jugoslavije u ovom pitanju nema, njena diskurzivna prisutnost se strogo izbjegava. Ovo možemo objasniti nedostajanjem zajedničke narativne osnove, ali zasigurno i političkim te socioekonomskim razlozima. Migracijska su gibanja u drugoj polovici 20. stoljeća, konkretnije doseljavanja «*Gastarbeiters*» iz Jugoslavije, prouzrokovala jasni mehanizam ograničenja: ni pod koju cijenu se gradišćanski Hrvati nisu htjeli spajati ili podudarati s novodoseljenim Jugoslavenima ili biti vezani uz Jugoslaviju u bilo kojem smislu. Konotacija s Jugoslavijom je bila negativna i vezana uz kompleks manje vrijednosti. Komunistički je bio smatran kao politički sistem neprijatelja i nije imao značajan broj pristaša među gradišćanskim Hrvatima. Štoviše je politička antijugoslavenska emigracija iz Hrvatske našla utočište u ovom dosta konzervativnom i katoličkom društvu.

Dok su dakle koroški Slovenci kroz «zajedničku sudbinu» dijelili i participirali u političkim narativima prisutnim u Jugoslaviji – kao što su na primjer partizani, antifašizam i osnovna komunistička načela, koji su do danas pozitivno konotirani i prenose se do najmlađih generacija, tako je i nadovezivanje na Jugoslaviju te dalje općenito južnoslavensku ideju prisutno među koroškim Slovencima, dok se to za gradišćanske Hrvate nikako ne može tvrditi. U ovoj zajednici vladaju teškoće govorenja o Jugoslaviji i njezinog spominjanja. Ona je neka vrsta «slijepe točke», nezapažena i neprisutna.

Literatura:

1. Berlaković, Marin (2011). *100 ljet "Hrvatske novine". Nastanak i razvitak gradišćanskohrvatskoga tajednika i njegovo značenje za jezik, kulturu i identitet gradišćanskih Hrvata / 100 Jahre "Hrvatske novine". Entstehung und Entwicklung der burgenländischkroatischen Wochenzeitung und ihre Bedeutung für die Sprache, Kultur und Identität der burgenländischen Kroaten*. Eisenstadt: Hrvatsko štamparsko društvo.
2. Kampuš, Ivan (ur.) (1995). *Povijest i kultura Gradišćanskih Hrvata*. Zagreb: Globus.

3. Kurelac, Fran (1871). *Jačke ili narodne pësme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah šoprunskoj, mošonskoj i želěznoj na Ugrih*. Zagreb: Slovi Dragutina Albrechta.
4. Malle, Augustin (1975). *Die Slovenen in Kärnten. Slovenci na Koroškem*. Ferlach: Drau-Verlag.
5. Matscher, Franz (2005). “Die Minderheitenregelungen im Staatsvertrag”. *Der österreichische Staatsvertrag 1955. Internationale Strategie, rechtliche Relevanz, nationale Identität / The Austrian State Treaty 1955. International Strategy, Legal Relevance, National Identity*. Suppan, Arnold, Stourzh, Gerald, Mueller, Wolfgang (ur.), Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften: 783–819.
6. Moritsch, Andreas (1995). “Das Windische – Eine nationale Hilfsideologie”. *Problemfelder der Geschichte und Geschichtsschreibung der Kärntner Slovenen. Problemska polja zgodovine in zgodovinopisja koroških Slovencev*. Moritsch, Andreas (ur.). Klagenfurt-Ljubljana-Wien: Mohorjeva Hermagoras: 7-31.
7. Moritsch, Andreas (1996). “Abwehrkampf und Volksabstimmung – Mythos und Realität”. *Austria Slovenica. Die Kärntner Slovenen und die Nation Österreich*. Moritsch, Andreas (ur.). Klagenfurt-Ljubljana-Wien: Mohorjeva Hermagoras: 58-70.
8. Moritsch, Andreas (2000). “Nationale Ideologie in Kärnten”. *Kärntner Slovenen. Koroški Slovenci. 1900 – 2000*. Moritsch, Andreas (ur.). Klagenfurt-Ljubljana-Wien: Mohorjeva Hermagoras: 9-28.
9. Müller, Johann (1986). “Volksgruppenrecht – Volksgruppenschutz – Der Staatsvertrag 1955”. *Die Burgenländischen Kroaten im Wandel der Zeit*. Geosits, Stefan (ur.). Wien: Edition Tusch: 345–353.
10. Nećak, Dušan (1977). “Problem manjina u austrijsko-jugoslovenskim odnosima”. *Problem manjina u jugoslovensko austrijskim odnosima*. Osolnik, Bogdan (ur.). Beograd: Jugoslovenska stvarnost: 22-37.
11. Osolnik, Bogdan (1977). *Problem manjina u jugoslovensko austrijskim odnosima*. Beograd: Jugoslovenska stvarnost.
12. Reiterer, Albert F. (1996). *Kärntner Slowenen: Minderheit oder Elite? Neuere Tendenzen der ethnischen Arbeitsteilung*. Klagenfurt: Drava Verlag.
13. Schinkovits, Stefan (1995). *Formen «ethnischer Säuberung» im Burgenlad in der Zeit von 1938 – 1945 unter spezieller Berücksichtigung der Burgenländischen Kroaten*. Wien: Diplomski rad.

14. Schlag, Gerald (1986). Die Kroaten im Burgenland 1918 bis 1945. *Die Burgenländischen Kroaten im Wandel der Zeit*. Geosits, Stefan (ur.). Wien: Edition Tusch: 171–221.
15. Schreiner, Bela (1983). *Das Schicksal der burgenländischen Kroaten durch 450 Jahre. Sudbina gradišćanskih Hrvatov kroz 450 ljet*. Eisenstadt: Kroatischer Kulturverein.
16. Sima, Valentin (1995). “Z odporom preživeti. Koroški Slovenci v konfrontaciji z nacizmom – o nekaterih aspektih partizanskih odpora na Koroškem”. *Problemfelder der Geschichte und Geschichtsschreibung der Kärntner Slovenen. Problemska polja zgodovine in zgodovinopisja koroških Slovencev*. Moritsch, Andreas (ur.): Klagenfurt-Ljubljana-Wien: Mohorjeva Hermagoras: 105-124.
17. Smolle, Karel (2000). Die Kärntner Slowenen und die österreichischen Parteien. *Kärntner Slovenen. Koroški Slovenci. 1900 – 2000*. Moritsch, Andreas (ur.). Klagenfurt-Ljubljana-Wien: Mohorjeva Hermagoras: 213-234.
18. Stourzh, Gerald (2005). *Um Einheit und Freiheit. Staatsvertrag, Neutralität und das Ende der Ost-West-Besetzung Österreichs 1945–1955*. Wien, Köln, Graz: Böhlau Verlag.
19. Suppan, Arnold (2005). “Jugoslawien und der österreichische Staatsvertrag”. *Der österreichische Staatsvertrag 1955. Internationale Strategie, rechtliche Relevanz, nationale Identität / The Austrian State Treaty 1955. International Strategy, Legal Relevance, National Identity*. Suppan, Arnold, Stourzh, Gerald, Mueller, Wolfgang (ur.). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften: 431–471.